

УДК 781.971

DOI 10.32782/2224-0926-2024-3-4-50-51-6

Крепак Костянтин Валерійович
заслужений діяч мистецтв України,
доцент, доцент кафедри музичного мистецтва та хореографії,
Навчально-науковий інститут мистецтв,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0003-0192-2915>

БОРОТЬБА НА МИСТЕЦЬКОМУ ФРОНТІ. УКРАЇНЬСЬКА ПІСЕННА ТРАДИЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСІВ

У статті розглядаються тенденції розвитку української пісенності в часи Першої світової війни, Другої світової війни та в період сучасного вторгнення Росії в Україну. Музика протягом століть мала значний вплив на людей, здатність мелодій пробуджувати різноманітні емоції відома з давніх-давен. Україна давно відома своєю багатою музичною спадщиною. У контексті російсько-українського конфлікту пісні стали важливим джерелом натхнення та підтримки як для військових, так і для української громади загалом. Вони перетворилися на значний інструмент у боротьбі за національну свободу та незалежність, збереження культурної ідентичності та підтримання духовної єдності.

Українська пісенна традиція військових часів розглянута в розрізі трьох періодів: Першої світової війни, Другої світової війни та сучасного вторгнення Росії в Україну. Зрозуміло, такі тексти з'явилися спочатку як індивідуальні твори, але незабаром вони були прийняті та адаптовані широкою аудиторією, перетворившись на фольклорні варіації, що стали частиною народної культури.

Аналізуються особливості пісенності в часи попередніх війн, визначено тенденції розвитку української пісенності в часи Першої світової війни, Другої світової війни та в період сучасного вторгнення Росії в Україну.

Оскільки з часів Першої світової війни, українська пісенність військового часу зазнала значних змін, які пов'язані з трансформацією суспільства та особливостей його комунікації, були визначені такі характерні інноваційні риси української пісенності сучасного періоду боротьби, як звернення в творах до ворога, висвітлюючи його немічність, безсилля, очікування відплати; танцювальний оптимістичний настрій пісень, їх зарядженість позитивом, саркастичністю; міжнародне визнання української пісенності та її використання з метою популяризації нашої держави.

Ключові слова: *пісня, українська пісенність, війна, пісні військових часів, Перша світова війна, Друга світова війна, вторгнення Росії в Україну.*

Krepak Kostiantyn. Struggle on the artistic front. Ukrainian wartime song tradition

The article examines the trends in the development of Ukrainian songwriting during the First World War, the Second World War and the period of the modern Russian invasion of Ukraine. Music has had a significant impact on people for centuries, the ability of melodies to awaken various emotions has been known since ancient times. Ukraine has long been known for its rich musical heritage. In the context of the Russian-Ukrainian conflict, songs became an important source of inspiration and support for both the military and the Ukrainian community in general. They have become a significant tool in the struggle for national freedom and independence, preservation of cultural identity and maintenance of spiritual unity.

The Ukrainian song tradition of military times is considered in the context of three periods: the First World War, the Second World War and the modern Russian invasion of Ukraine. Of course,

such texts appeared at first as individual works, but soon they were accepted and adapted by a wide audience, turning into folklore variations that became part of popular culture.

The peculiarities of songwriting during the previous wars are analyzed, the trends of the development of Ukrainian songwriting during the First World War, the Second World War and the period of the modern Russian invasion of Ukraine are determined.

Since the times of the First World War, Ukrainian wartime songwriting has undergone significant changes, which are connected with the transformation of society and the peculiarities of its communication, such characteristic innovative features of Ukrainian songwriting of the modern period of struggle were identified, such as addressing the enemy in the works, highlighting his weakness, powerlessness, expectation of retribution; dance and optimistic mood of the songs, their charge of positivity, sarcasm; international recognition of Ukrainian songwriting and its use for the purpose of popularizing our country.

Key words: *song, Ukrainian songwriting, war, songs of military times, World War I, World War II, Russian invasion of Ukraine.*

Вступ. Музика посідає важливе місце у культурній спадщині України. Вона передає почуття та переживання народу у ключові історичні моменти, надихаючи на збереження національної ідентичності та продовження боротьби за свободу.

Актуальність теми української пісенної традиції у воєнні часи особливо відчутна з огляду на те, що з 24 лютого 2022 р. українці увійшли до нової реальності. Існує необхідність детального вивчення українських військових пісень, щоб виявити їхні характерні риси, оскільки вони мають значний вплив на погляди українського народу, його патріотизм та культурну ідентичність.

Матеріали та методи. Матеріалом для пропонованого дослідження стали пісні часів Першої світової війни, Другої світової війни та періоду сучасного вторгнення Росії в Україну. У нагоді стали розвідки таких авторів, як О. Дедуш, О. Залеський, Р. Комаров, С. Липовецький, Л. Немцова, Т. Нікольченко та ін., що висвітлюють особливості військових пісень. Методологічна база дослідження ґрунтується на комплексі методів, до якого входять: аналітичний, музикознавчий, системно-узагальнюючий, аналіз та синтез тощо.

Результати. Військові пісні, що пронизують душу, набули особливої популярності у важкі часи випробувань. Пісні військового періоду завжди відображали почуття патріотизму, воєнні дії та національне відродження. Їхні витoki зазвичай пов'язані з народною творчістю, хоча спочатку ці твори мали своїх творців. Різні варіанти текстів, а іноді й мелодій, збереглися в записках солдатів та збірках, складених у період Першої та Другої світових війн. Нині сучасні артисти знову виконують ці твори. Саме ці пісні найяскравіше передають національну ідею боротьби за свободу, за яку варто бути готовим віддати навіть своє життя.

На думку О. Дедуш, військові пісні України відігравали значну роль у формуванні національної самосвідомості, відбиваючи найважливіші моменти історичного процесу, повсякденне життя українців та їхню психологію. Ці пісні служили не лише художнім виразом, а й способом створення колективної ідентичності, оскільки вони зберігали спогади про минуле та сприяли поширенню уніфікованого сприйняття ключових подій серед різних регіонів країни¹.

¹ Дедуш О.В. Українські військові пісні як елемент національної самосвідомості. *Молодий вчений*. 2014. № 7. С. 32–35.

Перша світова війна стала глобальним конфліктом двох військових альянсів – Антанти та Потрійного (надалі – Четверного) союзу. Українці були залучені до конфліктів, захищаючи інтереси інших націй з обох боків фронту, оскільки українські землі були поділені між Російською та Австро-Угорською імперіями, які представляють відповідно Антанту та Четверний союз.

Із 1914 до 1917 р. єдиним українським військовим підрозділом був легіон Українських січових стрільців у складі австро-угорської армії. Легіон був створений у Львові у 1914 р. та став першим українським військовим формуванням після винищення козацьких загонів Катериною II. Основу формування становили активісти січово-сокольського, пластунського рухів, а також студенти, викладачі та представники інтелігенції.

У російській армії українізовані частини та з'єднання почали виникати лише з початком революції у 1917 р. Руйнування імперій та Перша світова війна стали каталізаторами для початку Української національної революції 1917–1921 рр., у ході якої виникли Українська Народна Республіка та інші державні утворення. Хоча вони не змогли довго протриматися, українці набули важливого досвіду державного будівництва.

Першими з'явилися українські полки імені Б. Хмельницького та П. Полуботка. Улітку 1917-го на Поділлі було сформовано Перший український корпус під командуванням генерала П. Скоропадського. Українізовані частини та з'єднання незабаром стали основою для створення армії Української Народної Республіки².

Під час Першої світової війни великого поширення набули пісні Українських січових стрільців. Серед найбільш відомих постатей в історії стрілецької пісні можна відзначити Р. Купчинського, Л. Лепкого, С. Чарнецького, М. Гайворонського. Р. Купчинським, братами Богданом і Левком Лепкими, С. Чарнецьким, М. Гайворонським була створена культурно-просвітницька формація «Пресова квартира УСС». Його метою значилося «... піднести українську свідомість і честь».

Р. Купчинський став автором багатьох стрілецьких пісень: «Боже великий, Творче всесвіту» (стрілецька та пластова молитва), «За твої, дівчино, личенька пишні», «Готуй мені зброю», «Зажирились галичанки тай на тую зміну» («Хто ж нас поцілує в уста малинові»), «Накрила нічка», «Не сміє бути в нас страху», «Маршують вже повстанці», «Зажирились стрільці січовії», «Стрільцем бим бути рад», «Підганяйте, хлопці, коней», «Чи знаєш ти», «Човен хитається серед води» («Чом в тебе, дівчино, уста солоденькі»), «Як стрільці йшли з України» та ін.

Великої популярності набули пісні, до яких Л. Лепкий написав і слова, і музику: «Ой видно село, широке село під горою, ой там ідуть Стрільці, Січовії Стрільці до бою...», «І снилося з ночі дівчині, що маки в гаю процвітали...», «Колись дівчино мила, А був це чудний час, Як ще любов носила, Десь попід небо нас...», «Ішов відважний гайовий До лісу темного...»³.

Серед стрілецьких пісень найбільш відомими стали «Ой у лузі червона калина» і «Видиш, брате мій».

Образ калини в українській пісенності займає важливе місце та є багатозначним символом. Він уособлює не лише віддану любов і цнотливість, а й красу молодих дівчат. Залежно від контексту значення калини змінюється. Коли кохання щасливе, калина пишно цвіте. У разі нещасного кохання її гілки похилиються, і сама калина починає сохнути.

²Юрченко О.О. Історія України : курс лекцій. Ч. 2: XX – початок XXI ст. Київ : МАУП, 2007. 71 с.

³Пісенний вінок: Українські народні пісні / упоряд. А. Михалко. Київ : Криниця, 2007. 400 с.

Сопілка, вирізана із цього дерева, сумно звучить. На могилі дівчини, щоб ушанувати її пам'ять, садять калину, яка, в'янувши, втрачає свої листя та ягоди.

Пісня «Ой у лузі червона калина» стала гімном Січових стрільців, автором перших її рядків є С. Чарнецький, а А. Трух написав продовження пісні та популяризував її серед військового формування⁴.

Пісня «Ой у лузі червона калина» стала символом національного опору та боротьби за незалежність України, прославляючи красу рідної землі та закликаючи до її захисту.

Настрій безвиході, що опанував неготових до війни молодих хлопців, влучно передавала пісня «Видиш, брате мій». Авторами пісні були брати Лепкі. У ній солдат звертається до брата, висловлюючи тугу за домом та надію на повернення.

Ця пісня завжди була на вустах українців у хвилини жалоби і туги. Співали її над могилами полеглих Січових стрільців як останнє прощання. «Ся пісня передісталася до нас звідкись, ніхто не знав, звідки. Мали її принести солдати-українці зі степів в Карпати, пісню тих, що йдуть на неминучу погибель. Прийшов час, коли стрільці співали її без упину, бо сніг, мороз і ворог чигали на кожній горі. Потім довідалися ми, що мелодія походить не з Кубанщини, а з Дрогобиччини – від Льва Лепкого, що перейшов недавно до стрільців із 55-го полку і працює в «Артистичній горстці»⁵.

Також однією з найпопулярніших пісень часів Першої світової війни стала пісня «За Україну». Її слова написав М. Вороний, музику – Я. Ярославенко (Вінцковський) Цей твір насичений вірою у здійснення давніх бажань народу щодо соціального та національного звільнення, а також побудови незалежної нації. Поширившись серед стрільців, пісня міцно увійшла в репертуар багатьох тогочасних військових з'єднань українців: і галичан, і наддніпрянців⁶.

Наступний етап еволюції музичного мистецтва України відзначений трагічними подіями 30–40-х років ХХ ст. У цей період сталінські репресії призвели до втрати багатьох музикантів і композиторів, які не погоджувалися з політичною лінією режиму. Безліч обдарованих діячів музики змушені були адаптуватися та створювати свої твори у суворої рамках ідеології сталінського соціалізму.

22 червня 1941 р. розпочалося вторгнення німецьких армій в Україну. Аналіз пісень Другої світової війни свідчить про розквіт у цей час військових пісень, які відрізнялися своєю ліричністю.

Це пісні дівчат, вивезених на примусові роботи до Німеччини, пісні матерів, які горювали й оплакували своїх утрачених дітей та висловлювали надію на їх повернення, пісні про тяжку долю рекрута на чужині (наприклад, «Коли б мамцю, знала, яка мені біда», «Вчора була суботонька, сьогодні неділя», «Ой кряче, кряче та чорненький ворон Та на глибокій долині», «Ой прилетів чорний ворон Та й сів на стодолу», «Вийшла я із хати, стала на порозі», «Росла, росла трава Та й стала всихати», «Білим цвітом сад укрився», «Ой вишеньки, черешеньки», «Та впав камінь та й лежить», «Сини мої, сини мої», «Посію я жито»)⁷.

⁴ Залеський О.С. До історії пісень українських січових Стрільців. *Свобода*. 1954. Ч. 197. 13 жовтня. С. 2.

⁵ Липовецький С. Не натхнення, а потреба. Пісні Українських січових стрільців. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ne-natkhnennia-a-potreba/> (дата звернення: 14.10.2024).

⁶ Стрілецькі пісні / упоряд. О. Кузьменко. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2005. 640 с.

⁷ Наймитські та заробітчанські пісні. Київ, 1975. 576 с.

Також у роки Другої світової війни знову став популярним образ-символ калини: «Калино-малино, не сладка не гірка», «Калина-малина над яром стояла»⁸.

Під час Другої світової війни, у 1942 р., почало діяти військово-політичне формування «Українська повстанська армія» (УПА), одним із головних завдань якого було відновлення незалежної Української держави.

Про значущість національно-визвольної боротьби та героїзму цієї армії можна судити з рядків тогочасних пісень: «він боровся з червоними в славних лавах УПА», «І шов він до рідної, до своєї УПА» та ін.⁹.

На думку Г. Сокіл, їм притаманна «тяглість героїчного з попередніх часів, сила духу всіх тих, хто захищав свою рідну землю»¹⁰. Цей зв'язок можна спостерігати в таких піснях, як «Бо нас у бій благословить», «Машерують вже повстанці», «Наливайко і Павлюк, і Тарас Трясило».

У подальшому воєнний пафос пішов на спад і замінився буденною тематикою мирного будівництва країни¹¹.

Через сто років від початку Першої світової війни, у 2014 р., Україна зіткнулася з російською агресією, анексією окремих територій, яка в 2022 р. переросла в повномасштабну війну проти нашої держави. Це стало стимулом для появи нових музичних композицій, присвячених героїзму українських солдатів, важливості боротьби із противником, захисту свобод і суверенітету своєї нації, національній самоідентифікації, розумінню важливості любові до Батьківщини.

Відомі українські артисти Ю. Саніна, Т. Кароль, С. Вакарчук, Х. Соловій, О. Муха, Н. Могилевська, Т. Тополя, А. Хливнюк та ін. створюють нові пісні, які спрямовані на підняття духу українців, віру в перемогу добра над злом.

Серед сучасних пісень воєнної тематики Р. Комаров виділяє такі групи:

1) Твори, що присвячені наслідкам війни в Україні.

Образи понівечених українських міст, випалених лісів і полів, знищених осель, постраждалих від війни людей постають у піснях гурту «Без обмежень» «24/02», «Як ти?» гурту «The Hardkiss», «2step» Еда Ширана та гурту «Антитіла», «Не твоя війна» А. Пивоварова та ін.

У текстах пісень «Не забудем і не пробачим» Skofky та «Я – Україна!» Н. Каменських продемонстровано втрати цієї війни та показано внутрішній стан кожного українця.

2) Пісні, у яких оспівуються фронтові будні українських воїнів, їхній героїзм.

Сюди можна віднести такі пісні, як «Дорога воїна» М. Яремчука, «Не відступати і не здаватись» гурту «СКАЙ», «Героям слава!» О. Скрипки, «Азов-Сталь» гурту «Kozak System», «Місто Марії» гурту «Океан Ельзи» та ін.

Символізм і достовірність у зображенні побуту українських вояків яскраво вловлені у пісні «Фортеця Бахмут» гурту «Антитіла». За словами самих артистів, ця композиція є даниною «всім, хто стоїть зі щитом чи на щиті», маючи на увазі наших воїнів-захисників.

⁸ Нікольченко Т.М. Поезія горя і сліз (невольничча пісенність українського народу періоду Великої Вітчизняної війни). *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету*. 2012. № 7. С. 59–67.

⁹ Літопис Української Повстанської Армії. Т. 25 : Пісні УПА / за ред. З. Лавришина. Львів : Літопис УПА, 1996. 585 с.

¹⁰ Сокіл Г. Героїка повстанських пісень. *Народознавчі зошити*. 2023. № 1(169). С. 250–256.

¹¹ Немцова Л.О. Історія окремих напрямів музичного мистецтва в Україні у ХХ столітті. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2021. № 4. С. 150–155.

3) Пісні, адресатом яких є окупанти.

Наприклад, композиція з метафоричним змістом гурту «Гайдамаки» під назвою «Аркана!». Аркана як бойовий танець опришків є своєрідним сигналом для тих, хто приніс війну в Україну.

Пісня Skofku «Чути гімн» висловлює ненависть до ворога за його дії на українській землі, одночасно вселяючи віру у справедливу відплату та перемогу. Ця композиція збрала найбільшу кількість переглядів серед воєнних пісень (46 млн переглядів)¹².

4) Оптимістичні пісні.

Такі пісні представляють війну з іншого ракурсу. Вони наповнені оптимізмом, показують слабкість противника, мають танцювальний ритм. Тематика війни в них, як правило, подається в грайливому, часом навіть саркастичному ключі. Ці музичні твори заряджають позитивом і стають справжніми хітами, завойовуючи статус народних

Сюди можна віднести такі пісні, як «Доброго вечора! Ми з України!» гурту «Probass & Hardi», «Окупанту» гурту «MBreeze» і «Геть з України, москаль некрасивий!» В. Сердючки, які з іронією адресуються російським солдатам, демонструючи, що на них чекає в Україні. Міць української зброї вихваляється у композиціях «Допоможе ЗСУ» гурту «Chico&Qatoshi» та «Байрактар» Т. Борівка¹³.

Другу хвилю популярності отримала пісня «Ой у лузі червона калина», яку переспівували як знамениті виконавці, так і любителі.

Особливістю стало поширення української пісні на міжнародному рівні. Наприклад, культовий гурт «Pink Floyd» створив кавер на пісню «Ой у лузі червона калина» під назвою «Hey, Hey, Rise Up!». Вона посідала перші місця у чартах iTunes 25-ти країн світу, серед яких США, Італія, Велика Британія, Греція, Польща, Чехія, Фінляндія та ін.

Пісня «Стефанія» гурту Kalush Orchestra, що прозвучала на міжнародному пісенному конкурсі «Євробачення-2022», стала асоціюватись з Україною-мамою і була найпрослухованішим треком у Spotify у країнах Східної Європи та Центральної Азії у червні 2022 р.¹⁴

Висновки. Нині українська музика продовжує займати важливе місце, однак у контексті, що змінився. Вона виступає як інструмент культурного самовираження, поєднуючись із сучасними музичними напрямками та символізуючи національну гордість та єдність народу.

Яскраві та художньо значущі приклади українських пісень з'явилися в епоху січових стрільців. Ці пісні стали важливим елементом трагічної культурної спадщини України початку ХХ ст. та уособлюють стійкість та відвагу українського народу в період Першої світової війни, ставши символами боротьби з несправедливістю та зберігши спогади про героїчне минуле.

Під час Другої світової війни пісні січових стрільців стали значним елементом української культурної спадщини, надихаючи солдатів на опір проти двох ворогів: німецьких фашистів та радянського більшовизму.

¹² Пісня як технологія в інформаційній війні. URL: <https://idpo.org.ua/articles/5444-pisnya-yak-technologiya-v-informacijnij-vijni.html> (дата звернення: 13.10.2024).

¹³ Комаров Р.А. Війна як лейтмотив сучасної української пісні. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів*. 2023. № 1. С. 293–295.

¹⁴ Крижня М. Музичний спротив: 12 пісень, що стали символом незламності українського народу в 2022 році. URL: <https://suspilne.media/culture/343394-muzicnij-sprotiv-12-pisen-so-stali-simvolom-nezlamnosti-ukrainskogo-narodu-v-2022-roci/> (дата звернення: 14.10.2024).

Ці твори пов'язують минуле із сьогоденням, зберігаючи історичну пам'ять та формуючи патріотичні почуття у молоді. Сьогодні безліч цих мелодій знову ожили, підтримуючи українців, які переживають обстріли, й надихаючи воїнів на героїчні подвиги.

Проведене дослідження дало змогу визначити тенденції розвитку української пісенності в часи Першої світової війни, Другої світової війни та в період сучасного вторгнення Росії в Україну:

- під час Першої світової війни українські пісні надихали на боротьбу за незалежність, національний опір, віру у здійснення давніх бажань народу щодо соціального та національного звільнення;

- у часи Другої світової війни композиції стали більш ліричними, більшість із них присвячено висвітленню долі рекрута на чужині, тузі дівчат, вивезених на примусові роботи до Німеччини, матерів, які горювали й оплакували своїх утрачених дітей та висловлювали надію на їх повернення;

- у період сучасного російського вторгнення в Україну були відроджені деякі пісні Першої світової війни, з'явилися нові музичні композиції, присвячені наслідкам війни та знищенню українських міст; пісні, в яких оспівуються фронтові будні українських воїнів, їхній героїзм; пісні, адресатом яких є окупанти, а також оптимістичні пісні.

Характерними інноваційними рисами української пісенності сучасного періоду боротьби стали:

- твори, що адресовані ворогу, висвітлюють його немічність, безсилля, очікування відплати;

- танцювальні оптимістичні пісні, які заряджені позитивом, подаються в грайливому, часом навіть саркастичному ключі;

- міжнародне визнання української пісенності та її використання з метою популяризації нашої держави.

Отже, упродовж останнього століття, з часів Першої світової війни, українська пісенність військового часу зазнала значних змін, які пов'язані з трансформацією суспільства та особливостей його комунікації.

Література

1. Дедуш О.В. Українські військові пісні як елемент національної самосвідомості. *Молодий вчений*. 2014. № 7. С. 32–35.
2. Залеський О.С. До історії пісень українських січових Стрільців. *Свобода*. 1954. Ч. 197. 13 жовтня. С. 2.
3. Комаров Р.А. Війна як лейтмотив сучасної української пісні. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів*. 2023. № 1. С. 293–295.
4. Крижня М. Музичний спротив: 12 пісень, що стали символом незламності українського народу в 2022 році. URL: <https://suspilne.media/culture/343394-muzicnij-sprotiv-12-pisen-so-stali-simvolom-nezlamnosti-ukrainskogo-narodu-v-2022-roci/> (дата звернення: 14.10.2024).
5. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 25 : Пісні УПА / за ред. З. Лавришина. Львів : Літопис УПА, 1996. 585 с.
6. Липовецький С. Не натхнення, а потреба. Пісні Українських січових стрільців. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ne-natkhennia-a-potreba/> (дата звернення: 14.10.2024).
7. Наймитські та заробітчанські пісні. Київ, 1975. 576 с.
8. Немцова Л.О. Історія окремих напрямів музичного мистецтва в Україні у ХХ столітті. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2021. № 4. С. 150–155.
9. Нікольченко Т.М. Поезія горя і сліз (невольничча пісенність українського народу періоду Великої Вітчизняної війни). *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету*. 2012. № 7. С. 59–67.

10. Пісенний вінок: Українські народні пісні / упоряд. А. Михалко. Київ : Криниця, 2007. 400 с.
11. Пісня як технологія в інформаційній війні. URL: <https://idpo.org.ua/articles/5444-pisnya-yak-technologie-v-informacijnij-vijni.html> (дата звернення: 13.10.2024).
12. Сокіл Г. Героїка повстанських пісень. *Народознавчі зошити*. 2023. № 1(169). С. 250–256.
13. Стрілецькі пісні / упоряд. О. Кузьменко. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2005. 640 с.
14. Юрченко О.О. Історія України : курс лекцій. Ч. 2: ХХ – початок ХХІ ст. Київ : МАУП, 2007. 71 с.

